

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

VŠEDNÍ
A DRAMATICKÉ DNY
ČESKOSLOVENSKÝCH
LEGIÍ
V RUSKU
(1914–1918)

EPOCHA

FRANK

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

ALTA

ALTA

ALTA

ALTA

ALTA

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA

Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Technická univerzita Liberec

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

VŠEDNÍ A DRAMATICKÉ DNY
ČESKOSLOVENSKÝCH LEGIÍ
V RUSKU (1914–1918)

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Dalibor Vácha, 2015, 2018
Cover © Karel Kárász, 2015, 2018
Czech Edition © Nakladatelství Epocha, Praha 2015, 2018

ISBN 978-80-7557-137-3 (print)

ISBN 978-80-7557-590-6 (ePub)

ISBN 978-80-7557-591-3 (mobi)

ISBN 978-80-7557-592-0 (pdf)

Obsah

Úvodem	9
Kapitola první	
Česká družina	15
I. Krajané a „noví Češi“	16
II. Vstup do České družiny	26
III. Svěcení praporu	41
Kapitola druhá	
V zajetí	53
I. Z rakousko-uherské armády do ruského lágru	55
II. Zajatecká každodennost Jídlo – ubytování – práce – volný čas	70
III. Do legií	114
Kapitola třetí	
Na frontě	137
I. Frontová každodennost Ubytování – stravování – hygiena – kriminalita – Vánoce	150
II. Válka a revoluce	171
Rozvědky	171
Rusko a revoluce	184
Zborov	203
Ústup	214
III. Zranění, nemoc a smrt Zdravotnictví v České družině a v jejích nástupnických formacích	224
Nemoci a zranění	227
Smrt	232
Pohřeb a komemorace	246

Kapitola čtvrtá	
V zázemí	251
I. Týlová každodennost	
Ubytování – vojenské povinnosti – stravování – volný čas	253
II. Koheze, esprit-de-corps nebo bratrství?	293
Místo závěru.....	310
Výběr z vydaných pramenů	312
Výběr z odborné literatury.....	322
Résumé	333

Úvodem

J sme ostrov v bouři,“ řekl k vojákům ztlumeně. „Kolem nás je rozbouřené, zdivočelé moře. Pohleďte na Rusko... jedeme z Petrohradu, viděli jsme tam pokus o rozvrat, viděli jsme frontu, bratříčkování s Němci, neochotu bojovat za svobodu vlasti... a ví Bůh, co všechno jsme ještě viděli a co všechno ještě uvidíme... musíme se bránit... k tomu je potřebí, abychom se všichni sjednotili, byli svými; věřili si, nerozptylovali svých sil. Jsme ostrov v bouři...

Rudolf Medek, *Ostrov v bouři*, s. 152

Proč vůbec ještě psát o československých legiích v Rusku? Není toto téma dostatečně prozkoumané? Není to dnes už jen nošením dříví do lesa? Není. Při pohledu do soupisu literatury o legiích by se mohlo zdát, že co nevyčerpala bohatá meziválečná historiografie (za všechny například monumentální kronika *Za svobodu*), doplnily nové publikace vydané po roce 1989. Předkládaná kniha však nemá v úmyslu revidovat fakta uvedená v desítkách či stovkách již vydaných knih nebo přinášet nové „převratné“ skutečnosti – například ke stále diskutované otázce ruského státního zlatého pokladu v rukou československých legionářů.

Nejedná se o knihu oslavnou či naopak démonizující. Pokouší se především zaměřit na málo připomínanou skutečnost, že československé dobrovolnické vojsko v Rusku bylo složeno z obyčejných mužů. Tento fakt se totiž pozvolna, ale zřetelně ztrácí pod nánosem času i utvářením leckdy zjednodušeného obrazu legií, jak jej občas předkládají i novější publikace či texty. Záměrem této knihy je ukázat čtenáři také jinou stránku legionářského příběhu i celého válečného konfliktu v letech 1914–1918, než může vnímat optikou převážně většiny dosud vydaných prací. Samotný boj totiž v každé válce tvoří možná (možná!) tu nejdramatičtější kapitolu, nikoliv však jedinou a rozhodně ne tu úplně

nejzajímavější. V předkládané knize ale nestojí boj a válčení v úplném centru pozornosti, i když prostoru je mu věnováno rovněž vcelku dost. Zabývá se prioritně různými stránkami každodennosti českých a slovenských *dobrovolců* (jak si tehdy sami říkali) na Rusi v letech první světové války. Přínosem může být i rozsáhlá část věnovaná životu budoucích dobrovolců v ruských zajateckých lágrech. Tato problematika dosud nebyla uceleně zpracována, ač má v dějinách československých legií nezastupitelné místo.

Komu je kniha určena? Jak čtenáři již poučenému, tak i tomu, který o této části našich dějin vlastně nic neví. První skupině čtenářů autor nabízí snad neotřelý pohled na známou problematiku a měl by jí pomoci vytvořit plastičtější obraz v protikladu k poměrně plochému výkladu čistě faktografických studií a publikací. Pro druhou skupinu se kniha může stát bránou k další četbě o mužích, kterým se v meziválečném období dostalo označení legionáři. A může jí poodhalit kapitoly společných českých a slovenských dějin, jež se stále označuje jako „slavná“; snad právě proto se ale její aktéři často proměňují v neživoucí, strnulé ikony bez tváří a plnokrevných životů.

Kniha zahrnuje období od léta 1914 do předjaří 1918. Výběr bodu, v němž jsem prozatím ukončil své vyprávění, je podložen tím, že celková situace, a tím i každodennost dobrovolců se počátkem března 1918 – v zemi postupně zachvacované občanskou válkou – dramaticky měnila. Tehdy byl již dokončen výcvik legií na Ukrajině a jejich jednotky se urychleně přesunovaly směrem na východ, s akutní hrozbou německých a rakousko-uherských vojsk v zádech. Ukrajinci totiž v krizi, způsobené neúspěšným vývojem svého boje za samostatnost, povolali na pomoc Ústřední mocnosti, jejichž armády se pak vydaly na pochod do nitra země. Také proto na jaře 1918 dobrovolci urychleně nasedali do železničních transportů – ešelonů – a vydávali se na strastiplnou cestu. Ta je dle původních plánů vedení zahraničního odboje měla zavést do zákopů západní fronty, nicméně k tomu už nemělo nikdy dojít. O následujícím období zahrnujícím roky 1918–1920 a o každodennosti Čechoslováků v ruské občanské válce za jejich slavné i neslavné *anabáze* pojednává druhá kniha – *Ostrov v bouři*.

Co si pod pojmem každodennosti představit? Z hlediska historiografie je to široké pole, na němž lze zkoumat vlastně cokoliv. V této knize patří k hlavním tématům například stravování – jak důležitá otázka pro každého vojáka(!), stejně jako ubytování, oblékání, ale také motivace ke vstupu do dobrovolnické formace. Pro mnohé muže to byl skutečně krok do neznáma; zajetí Rakušany by pro ně znamenalo smrt na šibenici, přesto si uniformu československého dobrovolníka oblékli. Obvykle se uvádí, že důvodem ke vstupu do legií bylo vlastenectví. Čtenář se záhy přesvědčí, že autor s takovým tvrzením zcela nepolemizuje, ale že ukazuje celou škálu dalších, neméně důležitých důvodů. V souvislosti s popisem frontové každodennosti nemůže zůstat stranou ani to, jak muži vnímali smrt, zranění a nemoc, což byly fenomény provázející je na každém kroku. Stejně tak způsoby trávení volného času představují klíčovou sondu do myšlení a vnímání dobrovolců – a třeba kabaretní představení i koncerty ukazují trochu více, než by se na první pohled mohlo zdát. Otázky kladené v knize se tedy rozhodně vzdalují těm typu: „Kolik mužů padlo a jaké zbraně byly používány v bitvě u Zborova?“ a blíží se takovým jako: „Co vlastně jedli a jak si jídlo obstarávali?“

Zvláštností knihy by se mohly zdát některé prameny, které byly využity při bádání. Není zcela obvyklé, aby se v české historiografii využívala též beletrie, divadelní hry, nebo dokonce poezie. Přesto je to zcela běžný pramen pro většinu například anglosaských historiků. A právě pro zkoumání každodennosti legionářů má literatura velký význam. Prvopublikovaná legionářská literatura (psaná legionáři o legionářích) zahrnuje stovky položek. Pravda, jsou různé umělecké hodnoty, jedno však mají společné – kvalitu jako historický pramen. Takové knihy pomáhají historikovi nejen při zkoumání každodennosti, ale hlavně při výzkumu toho, jak sami legionáři chtěli, aby poválečná veřejnost vnímala jejich činy. Nežádka pro ně mohlo podobné spisování znamenat jistou formu terapie. Traumatické zážitky z války se zde přetavily v texty s většími či menšími uměleckými ambicemi. K legionářským autorům patřili nejen Josef Kopta, František Langer nebo Rudolf Medek a Zdeněk Němeček, ale celá řada dalších, dnes zapomenutých: Rudolf Vlasák, Václav Valenta Alfa, Karel Fibich, Metoděj Pleský a mnozí další.

Téměř pro všechny československé dobrovolce (a pro miliony vojáků první světové války) znamenaly jejich válečné zážitky zásadní trauma, které si s sebou nesli do konce svých životů. Není jednoduché kvantifikovat vliv konkrétních traumat na jejich psychiku i prožívání, protože nám k tomu jednoduše chybí prameny. Přesto zejména v kapitole o boji a umírání lze snadno odhadnout hloubku negativního vlivu, který válka na psychiku československých dobrovolců měla. Jejich skutečné válečné trauma překryla za první republiky na jedné straně oslavná legenda, ale na druhé straně bylo tehdy připomínáno články o údajně vyšší míře sebevražednosti a alkoholismu mezi legionáři. Existující dílčí i komplexnější moderní výzkumy potvrzují jistý rozsah sebevražednosti a sebezničujícího alkoholismu mezi legionáři-veterány, přesto však vyvracejí zažitý fakt, že by míra těchto jevů byla vyšší než u ostatních, přibližně srovnatelných vrstev obyvatelstva. Hloubku negativního válečného prožitku však lze dobře odhadnout z existujících osobních pramenů (včetně legionářské autobiografické literatury); sebevraždy a alkoholismus jsou vždy pouze jedním z průvodních jevů. Kniha je zařazena do edice *Traumata války* ne zcela nahodile; toto rozhodnutí má podklad právě v řadě traumatizujících zážitků, jimiž byli českoslovenští legionáři v Rusku vystaveni nejen v letech 1914 až 1918, ale i ve dvou letech následujících.

A možná by stálo za to osvětlit ještě dvě věci. Cestu k názvu knihy a vůbec autorovu cestu k této knize.

Bratrstvo. Mnohé čtenáře možná napadne souvislost s Jiráskovou husitskou trilogií, přesto se však zde jedná o podobnost čistě náhodnou. I když... Jak známo, dobrovolci se mezi sebou oslovovali bratři, proto podobný název je logickým vyústěním bádání, které se mimo jiné právě vztahy mezi jednotlivci v československém vojsku zabývalo. Oslovení vycházelo více ze sokolské tradice, zde však není možné vyloučit jakousi inspiraci husitstvím (což je u legionářů dosti aktuální otázka). Opomítnout nelze ani autorův možný odkaz na *Band of Brothers* (česky *Bratrstvo neohrožených*), historii jedné výsadkové roty americké armády za druhé světové války z pera S. C. Ambrose. Tento historik totiž pracoval s pojmy, jako je koheze jednotky nebo esprit-de-corps, což jsou termíny důležité i pro předkládanou práci. Název *Bratrstvo* tak asi nejlépe vystihuje obraz,

jenž si legionáři vytvářeli sami o sobě. Obraz, skrze který chtěli, aby je viděli i jejich současníci a budoucí generace. *Bratrstvo* snad vystihuje i obraz, který se zrodil v této knize.

A jak jsem se jako autor této knihy a dnes již několika desítek odborných časopiseckých studií k tématu československých legií dostal? Zřejmě na úplně prvním místě stojí letmé (ještě téměř opominuté) setkání s originálem deníku legionáře Jana Faláře na praxi v prachatickém okresním archivu. V návaznosti na to bylo pořízení jednoho ze svazků (jinak pětidílné) Medkovy *Legionářské epopoje* (proto citát v záhlaví úvodu) a Fibichovy pentalogie *Povstalci* (bohužel tehdy bez čtvrtého svazku). Vše doplnilo zhlédnutí filmového zpracování Langerovy *Jízdní hlídky...* Téma, které ve školním dějepise pro mne vlastně nebylo, i když jsem valnou část školní docházky absolvoval až po roce 1989. Na základní škole se snad ani neprobíralo a na gymnáziu pravděpodobně dopadlo stejným způsobem. Ani obvyklá motivace osudem nějakého rodinného příslušníka se v mém případě nedá vysledovat. O tom, že by se v širší rodině mohli „vyskytovat“ legionáři, jsem se dozvěděl až nedávno, náhodou a bezpochyby v souvislosti s mou vědeckou činností. Mojí původní motivací bylo popisovat válečná dobrodružství na Sibiři (snad v návaznosti na oblibu dobrodružné četby v dětství a mládí) a pokusit se uchopit vojenské dějiny bojů okolo magistrály.

Tak vypadal zárodek mého uvažování o diplomové práci. Vše se však postupně změnilo až do podoby zkoumání každodennosti; ta se mně na jedinou zdála mnohem zajímavější. Od chvíle, kdy jsem v Prachaticích držel v rukou nevelký deníček zcela nedůležitého vojáka, uplynulo hodně času. Odhaloval jsem fascinující skutečnosti o vojácích, kteří „mezi bitvami“ hráli divadlo nebo kopanou. O mužích, kteří dokázali postavit symfonický orchestr, jemuž tleskalo československé i ruské obecenstvo na Sibiři a Dálném východě. S překvapením jsem třeba zjistil, že první československé mezistátní zápasy v kopané byly sehrány již v roce 1917 mezi legionáři a vojáky belgické jednotky obrněných aut, a tato tradice pokračovala přes fotbalové souboje s Angličany ve Vladivostoku až po soupeření na trávníku s čínskými mužstvy v Hong-Kongu. Také obraz hladových vojáků, kteří si v přífrontovém území vaří typická česká

jídla, není o nic méně fascinující; stejně jako to, jak se vyrovnávali s cizím prostředím či navazovali známosti s místními ruskými nebo ukrajinskými ženami. Právě z této fascinace, ovšem podpořené důkladným studiem pramenů i inspirativních historiografických prací (zejména těch anglosaských, které se zabývají i jinými válečnými konflikty) vznikla tato kniha.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat zejména Robertu Sakovi, který se bohužel vydání této knihy nedožil, a Bohumilu Jirouškovi a v neposlední řadě manželce Kláře.

Kapitola první

Česká družina

Počátek světové války zastihl hrdiny příběhu ruských legií rozesté po mnoha místech Evropy a vlastně i celého světa. Jejich reakce na sarajevský atentát, rakousko-uherské ultimátum Srbsku a na následnou smršť vzájemných válečných nót se liší případ od případu. Jen těžko hledat v jejich vzpomínkách nebo deníkových záznamech něco, co by budoucí legionáře už tehdy zásadním způsobem odlišovalo od jejich vrstevníků a spoluobčanů. Přesto je vždy něco motivovalo ke vstupu do zanedlouho vznikajících českých dobrovolnických jednotek.

Nejstarší dobrovolník Jaroslav Heyduk s praporem České družiny

I.

Krajané a „noví Češi“

Samoděržavná Rus se společně s republikánskými Spojenými státy americkými stala v letech 1867–1874 nejčastějším cílem českých a slovenských vystěhovaleckých rodin. Životní peripetie, osudy a každodenní život českých vystěhovalců v Rusku na Volyni jsou sice na okraji zorného pole této knihy, ale je nutné je alespoň načrtnout. Právě ze skupiny potomků volyňských Čechů pocházela část prvních dobrovolníků České družiny. České rodiny na volyňských vesnicích zápasily s většími či menšími existenčními problémy. Překonávání politických, náboženských, ekonomických, kulturních a sociálních překážek obvykle formovalo u různorodých skupin vystěhovalců specifické strategie přežití. Některé rodiny se postupem času dostávaly do stále větší izolace od vlasti a zvláště jazykově a ekonomicky se hlouběji integrovaly do místních poměrů. Předpokládá se, že v mnohem jednodušší pozici byli ti emigranti, kteří měli v dosahu další české rodiny. V užším geografickém rámci vznikaly vystěhovalecké komunity, které následovaly princip „dobrého sousedství“ a nezřídka přejímaly některé z funkcí širší rodiny. Pro členy těchto komunit, a vystěhovalce obecně, se žilo označení krajan (řidčeji kolonista), které budu v tomto smyslu užívat dále v textu, stejně jako označení ruský Čech.

Zatímco ale česká krajanská komunita v Rusku byla početná – historik Jiří Fidler zmiňuje asi 85 000 osob¹ –, slovenská byla mnohem slabší a většinou rozptýlená. Jozef Miloslav Országh, první slovenský dobrovolc Českého družiny a ve 30. letech čestný předseda Sdružení slovenských legionářů, uváděl 600 osob slovenské národnosti v Rusku v době

¹ Jiří FIDLER, *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003, s. 24.

vypuknutí války. Větší organizovaná komunita (100–120 lidí) byla seskupena okolo varšavské Česko-Slovenské Besedy.²

V Rusku kromě krajanů žilo mnoho „nových Čechů“. Označují tak skupinu vystěhovalců nebo sezonních zaměstnanců, kteří přišli do Ruska mezi lety 1900–1914 a ještě neměli ruské občanství. Nezřídka se jednalo o obchodní zástupce či zaměstnance filiálek různých firem. Do vnitřně diferencované skupiny „nových Čechů“ patřilo mnoho budoucích vojenských nebo politických představitelů českého (československého) odbojového hnutí. Zastávali pozice ve všech oblastech ruského hospodářského života, v mnoha městech a guberniích.

Například jeden z klíčových českých krajanů politiků Bohumil Čermák řídil továrnu na tabákové výrobky, Otakar Husák byl ředitelem

Členové českého komitétu v Kyjevě

² Jozef ORSZÁGH, Slováci pri kolíske ‚Družiny‘, in: Adolf ZEMAN a kol. (eds.), *Cestami odboje. Jak žily a kudy táhly československé legie III*, Praha 1928, s. 11; Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 108.

chemického závodu ve Varšavě, tamtéž působil ve stavebnictví Jan Syrový. Václav Girska provozoval v Kyjevě úspěšnou lékařskou praxi. Budoucí intendant vojska Josef Vavroch vedl jako ředitel světoznámou Palkinovu restauraci v Petrohradě, ve stejném městě vlastnil klenotnickou dílnu a obchod Jan Rejman. Z moskevské pobočky firmy Laurin a Klement přešli do odbojové organizace její ředitel Alois Tuček, hlavní účetní Stanislav Čeček a Jaroslav Igor Vilímek, z charkovské Vojtěch Vladimír Klecanda. Zdeněk Fierlinger pracoval v Rostově na Donu pro jakousi americkou firmu, pro Francouze a Belgičany objížděl Rusko Josef Boris Wuchterle. Jeden z Masarykových velkých obdivovatelů Jiří Klecanda působil v Carské ruské akademii věd jako pomocný knihovník. Václav Alexandr Šidlík pracoval jako výtvarník ve Varšavě, Oděse a na Krymu. Umělecky se nejsilněji prosadil Alois Babka, který přispěl k rozkvětu ruské secese.

Nemálo učitelů (tělocviků apod.) a vychovatelů působilo po celém ruském impériu, mimo jiné Václav Čerenský, Josef Švec nebo Matěj Němec. Josef Slanička pracoval jako krejčí v Kalinově oděvním závodě v Petrohradě. Češi působili po celém Rusku jako inženýři, úředníci, sládky a v mnoha dalších profesích. K odchodu z domoviny a k setrvání v Rusku je motivovaly různé faktory, včetně ekonomických, a opomenout nelze ani aspekt jakéhosi dobrodružství.

Jak vnímali Češi v Rusku začátek světové války? Ten byl pro mnohé krajanů v Rusku zlomovým okamžikem. Ať už žili v dosud poklidné atmosféře volyňského venkova, nebo v některém z velkých měst, užívali si onoho roku 1914 léto, které se ze zpětného pohledu zdá být opravdu idylickým; už jen proto, že se srovnává s následujícími hrůzami světové války. Ohlásilo ji vyvěšení mobilizačních vyhlášek. Krajané, kteří mobilizaci podléhali, se museli hlásit na příslušných místech a byli zařazováni do řadových ruských jednotek; mnoho se jich v následujících letech nechalo převelet do československého vojska. Na rodiny krajanů, kteří byli mobilizováni, se od té chvíle vztahovaly výhody v případě zranění nebo smrti živitele. Skupina krajanů, kteří neměli status ruského občana, se ocitla ve složitější situaci. Jako občané nepřátelské mocnosti se dostali do středu pozornosti ruských orgánů. Mezi základní opatření carského aparátu vůči takovým usedlíkům patřilo zabavování majetku a internace. Všichni

občané německé nebo rakousko-uherské příslušnosti mužského pohlaví ve věku 18–45 let měli být zatčeni a vysídleni do určených gubernií v jiho-východních a východních oblastech ruské říše. Tam se v určených dnech museli hlásit policejním orgánům, které nad nimi vykonávaly dozor.³

V tomto směru ale nebylo možné u ruských úřadů předpokládat úplnou systematickosti nebo důslednost. K nedůslednostem docházelo z nedbalosti i díky benevolenci jednotlivců. To ukazuje příklad jednoho policejního úředníka, který nařízení porušil a zdůvodnil to takto: „Pane Holý [otec vypravěče, pozdějšího dobrovolníka České družiny Františka Holého, D.V.], jsem nucen Vás i celou rodinu zatknout a držet pod dozorem a transportovat do zázemí, do Ruska. Ale jste náš dobrý známý, jak Vás znám, tak mi podepíšete, Vy i Vaše rodina, protokol, že se nevzdáte z našeho města bez dovolení...“⁴ Díky dobrému jménu, korektním vztahům s oficiálními místy – a vyloučit nelze ani podplácení (ač přímo v textu zmíněné není) – bylo Karlu Holému a jeho rodině povoleno zůstat v místě předválečného bydliště.

Emigrantů bez ruského občanství nebylo málo. Získat občanství nebylo jednoduché a jeden z mnoha omezujících faktorů představovala nutnost přestoupit na pravoslavnou víru. Oproti tomu historik Jaroslav Vaculík uvádí, že dle sčítání ruského obyvatelstva z roku 1897 mělo z 27 610 Čechů na Volyni 92 % ruské občanství. Hovoří bohužel ale jen o volyňských Čechích a navíc se jedná o údaje vzhledem k datu počátku války neaktuální. Podle vzpomínek ruských Čechů z roku 1914 se zdá, že procento krajanů bez ruského občanství bylo vyšší.⁵

Při dnešním nahlížení na akce krajaných hnutí na Rusi musí historik velmi opatrně posuzovat prameny. Neměl by tedy v prvních

³ J. VACULÍK, Ruští Češi v předvečer a v průběhu revolucí roku 1917, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Interpretace ruské revoluce 1917*, Brno 2008, s. 27–46.

⁴ Deníky starodružiníka Karla Holého, in: Jaroslava POSPÍŠILOVÁ (ed.), *Českoslovenští legionáři z okresu Hradec Králové*, Hradec Králové 2000, s. 100.

⁵ Jiří HOFMAN – Václav ŠIRC – Jaroslav VACULÍK, *Volyňští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004, s. 12.